

УДК 391.985(477.63)

ФІТО- І ЗООСИМВОЛІКА В УКРАЇНСЬКОМУ ТРАДИЦІЙНОМУ ХАТОБУДУВАННІ

ЄВСЄЄВА Г. П.¹, д-р н. держ. упр., проф.ТКАЧ О. В.² ст.. викладач

¹* Кафедра українознавства, Державний вищий навчальний заклад "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпропетровськ, Україна, тел. +38 (0562) 46-94-98, e-mail: evseeva@i.ua, ORCID ID: 0000-0001-9207-6333

²* Кафедра українознавства, Державний вищий навчальний заклад "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпропетровськ, Україна, тел. +38 (0562) 46-94-98, e-mail: <kkceniya@yandex.ru>

Постановка проблеми. Як і кожне явище матеріальної культури, житло є не тільки об'єктом із суто практичними функціями, воно також має свою символіку на рівні світогляду і світосприймання. Хата була першим місцем, де здійснювалися релігійні обряди. У свідомості наших предків хата була моделлю Космосу, тому у давнину практично всі її елементи, окрім побутово-прагматичного, мали ще й символічне значення. Глибокий символічний зміст мали також обрядові дії, пов'язані із процесом хатобудування на всіх його етапах.

Хата мала органічно вписуватися в навколишнє середовище. Вона була штучним елементом, який людина «вмонтувала» у довкілля. Усе, що тим або іншим чином було пов'язане з природною стихією, наші предки вважали одухотвореним, наділеним аніمالістичними або антропоморфними характеристиками, тому важливо було «задобрити» природу, забезпечуючи таким чином надійність та міцність нової оселі. Ці уявлення знайшли відбиття у глибоко архаїчних звичаях та обрядах, що супроводжували будівництво. Деякі з них були своєрідною даниною духам природи, тобто були формою компенсації і спрямовувалися на відтворення природного балансу, що його порушило втручання будівельників. Були обряди прагматичного типу, вони використовувалися для перевірки сакральної чистоти обраного для житла місця тощо. **Аналіз публікацій.** Складна система обрядів і символів, яка супроводжувала зведення житла, є об'єктом наукового дослідження з середини ХІХ ст. Увагу цьому ритуальному комплексу було приділено у працях відомого історика й етнографа М.Ф.Сумцова. Пізніші етнографічні дослідження (С. Килимник, Л. Мусіхіна, Г. Лозко, В. Войтович, М. Лановик, З. Лановик, В.Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро й інші) також включають вивчення означеної тематики, проте і в класичних, і в сучасних наукових працях інформація про традиції, ритуально-магічні дії та систему символів, пов'язаних із процесом хатобудування не подається системно і комплексно, а розглядається принагідно під час висвітлення інших аспектів матеріальної і духовної української культури. **Мета статті** пояснити символіку рослинного і тваринного походження, котра використовувалася в українському народному житлі.

Ключові слова: українське народне житло, фіто символіка, зоосимволіка, тотем, українське хатобудування

ФИТО- И ЗООСИМВОЛИКА В УКРАИНСКОМ ТРАДИЦИОННОМ НАРОДНОМ ДОМОСТРОЕНИИ

ЄВСЄЄВА Г.П.¹* д. н. госуд. управл., проф.ТКАЧ О.В.²* ст.. препод.

¹* Кафедра украиноведения, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепропетровск, Украина, тел. 38 (0562)47-ukr@mail.pgasa.dp.ua, ORCID ID: 0000-0001-9207-6333

²* Кафедра украиноведения, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепропетровск, Украина, тел. 38 (0562)47-ukr@mail.pgasa.dp.ua

Постановка проблемы. Как любое явление материальной культуры, жилье является не только объектом с чисто практическими функциями, оно также имеет свою символику на уровне мировоззрения и мировосприятия. Дом был первым местом, где совершались религиозные обряды. В сознании наших предков дом был моделью Космоса, поэтому в древности практически все ее элементы, кроме торгово-прагматического, имели еще и символическое значение. Глубокий символический смысл имели также обрядовые действия, связанные с процессом хатобудування на всех его этапах.

Хата имела органично вписываться в окружающую среду. Она была искусственным элементом, который человек «монтировали» в окружающую среду. Все, что тем или иным образом было связано с природной стихией, наши предки считали одухотворенным, наделенным анималистическими или антропоморфными чертами, поэтому важно было «задобрить» природу, обеспечивая таким образом надежность и прочность нового жилья. Эти представления нашли отражение в глубоко архаичных обычаях и обрядах, сопровождавших строительство. Некоторые из них были своеобразной

данью духам природы, то есть были формой компенсации и направлены на воспроизводство природного баланса, его возбудило вмешательство строителей. Были обряды прагматического типа, они использовались для проверки сакральной чистоты выбранного для жилья места и тому подобное. **Анализ публикаций.** Сложная система обрядов и символов, которая сопровождала строительство жилья, является объектом научного исследования с середины XIX в. Внимание этому ритуальному комплексу было уделено в трудах известного историка и этнографа М.Ф.Сумцов. Более поздние этнографические исследования (С. Килимник, Л. Мусихина, Г. Лозко, В. Войтович, М. Лановик, С. Лановик, В.Скляренко, А. С. Шуклинова, В. В. Сядро и другие) также включают изучение обозначенной тематики, однако и в классических, и в современных научных трудах информация о традициях, ритуально-магических действиях и систему символов, связанных с процессом постройки жилья не представлена системно и комплексно, а рассматривается попутно при освещении других аспектов материальной и духовной украинской культуры. Цель статьи объяснить символику растительного и животного происхождения, которая использовалась в украинском народном жилище. **Выводы.** Как видим, символика, используемая нашими предками при возведении и обустройстве жилья богата и разнообразна. В системе традиционных символов этого типа можно выделить знаки праславянского происхождения, древнюю символику, переосмысленную под влиянием христианства и тому подобное. Различаются символы и их магические свойства и функционально: имеющиеся функции собственно оберега, чистящие-обереговые, лечебные, диагностические и тому подобное. Описываемая система символов Приднепровского региона органично вписывается в общенациональный контекст.

Ключевые слова: Украинское народное жилье, фито символика, зоосимволика, тотем, украинское домостроение

PHYTOSYMBOLS AND ZOOSYMBOLS IN UKRAINIAN TRADITIONAL PEASANT HOUSE BUILDING

YEVSEYEVA G. P.^{1*} *Dr. Sc. (Publ. administr.), Prof.*
TKACH O.V. *Senior lecturer*

^{1*} Department of Ukraine-study, State Higher Education Establishment "Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture", 24-A, Chernyshevskiy str., Dnipropetrovsk 49600, Ukraine, тел. +38 (0562) 47-, ukr@mail.pgasa.dp.ua

^{2*} Department of Ukraine-study, State Higher Education Establishment "Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture", 24-A, Chernyshevskiy str., Dnipropetrovsk 49600, Ukraine, тел. +38 (0562) 47- ukr@mail.pgasa.dp.ua

Problem statement. Like any phenomenon of material culture, housing is not only an object of pure practical features, it also has a symbolic on the level of ideology and worldview. House was the first place where the religious rituals were carried out. House was a model of the cosmos, in the minds of our ancestors, therefore almost all its elements, excepting domestic and pragmatic, were also symbolic in ancient time. The deep symbolic meaning were also ritual actions associated with the process of peasant house building at all stages. Peasant house should organically fit into the environment. It was an artificial element that "was built" by person in the environment. Our ancestors felt inspired, endowed with animalistic or anthropomorphic characteristics, everything that one way or another has been associated with the natural elements, so it was important to "appease" nature, providing the reliability and durability of the new house. These ideas also reflected in deeply archaic customs and rituals having accompanied the building. Some of them were peculiar kind of tribute to the spirits of nature, so they were the form of compensation and directed to reproduce the natural balance that was interrupted by the intervention of the builders. There were rituals of a pragmatic type, they are used to verify the purity of the sacred chosen places for housing and so on. **Analysis of publications.** A complex system of rituals and symbols accompanying the building of housing, has been the subject of scientific research since the middle of nineteenth century. This complex ritual attention was paid to the works of the famous historian and ethnographer M.F.Sumtsova. More recent ethnographic research (S. Kylymnyk, L. Musykhyna, D. Lozko V. Voitovych, M. Lanovyk, S. Lanovyk, V.Skliarenko, A.S. Shuklynova, V.V. Siadro and others) also include a study of the abovementioned topics but both in classical and contemporary scientific studies, information wasn't represented about tradition, ritual and magic acts and system of symbols associated with the process of peasant house building doesn't represented systematically and comprehensively, and in covering other aspects of material and spiritual culture of Ukrainian occasionally were considered. The purpose of the article to explain the symbolism of plants and animals, being used in Ukrainian folk housing. **Conclusions.** As we can see, the symbolism is rich and varied, used by our ancestors during the construction and improvement of housing. In the system of traditional symbols of this type can be identified signs proslavic origin, ancient symbols, reinterpreted with the influence of Christianity, etc. There are different symbols and their magical properties and functionality: features of its own talisman, as cleansing amulet, therapeutic, diagnostic, etc. The described system of symbols of Prydniprov'skiy region fits in a national context.

Keywords: Ukrainian folk housing, phyto symbols, animal symbols, a totem, Ukrainian peasant house building.

Постановка проблеми. Як і кожне явище матеріальної культури, житло є не тільки об'єктом із суто практичними функціями, воно також має свою символіку на рівні світогляду і світосприймання. Хата була першим місцем, де здійснювалися релігійні обряди. У свідомості наших предків хата була моделлю Космосу, тому у давнину практично

всі її елементи, окрім побутово-прагматичного, мали ще й символічне значення. Глибокий символічний зміст мали також обрядові дії, пов'язані із процесом хатобудуванням на всіх його етапах.

Хата мала органічно вписуватися в навколишнє середовище. Вона була штучним елементом, який людина «вмонтовувала» у довкілля. Усе, що тим або

іншим чином було пов'язане з природною стихією, наші предки вважали одухотвореним, наділеним анімалістичними або антропоморфними характеристиками, тому важливо було «задобрити» природу, забезпечуючи таким чином надійність та міцність нової оселі. Ці уявлення знайшли відбиття у глибоко архаїчних звичаях та обрядах, що супроводжували будівництво. Деякі з них були своєрідною даниною духам природи, тобто були формою компенсації і спрямовувалися на відтворення природного балансу, що його порушило втручання будівельників. Були обряди прагматичного типу, вони використовувалися для перевірки сакральної чистоти обраного для житла місця тощо.

Аналіз публікацій. Складна система обрядів і символів, яка супроводжувала зведення житла, є об'єктом наукового дослідження з середини XIX ст. Увагу цьому ритуальному комплексу було приділено у працях відомого історика й етнографа М.Ф.Сумцова. Пізніші етнографічні дослідження (С. Килимник, Л. Мусіхіна, Г. Лозко, В. Войтович, М. Лановик, З. Лановик, В.Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро й інші) також включають вивчення означеної тематики, проте і в класичних, і в сучасних наукових працях інформація про традиції, ритуально-магічні дії та систему символів, пов'язаних із процесом хатобудування не подається системно і комплексно, а розглядається принагідно під час висвітлення інших аспектів матеріальної і духовної української культури.

Мета статті пояснити символіку рослинного і тваринного походження, котра використовувалася в українському народному житті.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом ритуальних та магічних дій щодо зведення і облаштування житла є рослини. Вірування у надзвичайну силу рослин, як і давніше поклоніння їм, є відгомном давніх уявлень про силу тотему. Тотемізм – сукупність уявлень та вірувань у надприродній зв'язок між людьми (племенем, общиною, родом) та окремими видами рослин, птахів і звірів. У межах цих поглядів окремі представники рослинного чи тваринного світу визнавалися предками того чи іншого племені (кожне з яких мало свого тотемного предка, який міг вважатися водночас охоронцем та оберегом людей цього племені). Також існували погляди про те, що після смерті представники цього племені набувають образу цієї рослини чи тварини і можуть впливати на життя живих, наприклад, як тотемічні відомі дуб, липа, явір, сосна та ін. [4, с. 56 – 57].

Рослини, як вже було зазначено у попередніх розділах, входили до складу символічної жертви, яку приносили духам природи під час закладання хати, рослини-обереги були невід'ємним складником інтер'єру традиційної української хати. Розглянемо символічне та магічне значення найпоширеніших фітосимволів.

За світоглядними уявленнями українців особливою чудодійною силою наділявся мак. **Польовий мак** (мак-видюк) – головний о беріг від лиходійства відьом, упирів та бісівської погані. Він, як і будь-який елемент оздоблення, поєднував у собі дві якості: як оберіг і як краса, адже мак вважався символом краси. Маків цвіт прирівнюється до швидкоплинного людського життя та до голови роду – матері. Порівняння маку з матір'ю є особливо символічним, бо органічно вписується в прадавній культ жінки-матері – охоронниці домашнього вогнища. Цей архаїчний культ досить міцно зберігався серед українців і у XVII – XVIII ст., виявляючись, зокрема, в тому, що саме жінка оздоблювала свою оселю.

Рис. 1. Польовий мак / *Papaver rhoeas*

Калина – один із найвідоміших символів України. У народній традиційній культурі калина є символом вогню сонця; неперервності життя, роду українців; України, батьківщини; дівочої чистоти і краси; вічної любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи; материнства, плодючості; символ нескореності та стійкості; українського козацтва; незрадливої світлої пам'яті; єдності нації; потягу до своїх традицій та звичаїв. Грона калини використовували в інтер'єрі, прикрашаючи покуть, клали взимку між шибками, висаджували у дворі, особливо біля колодязів і ставків, бо вважається, що вода чистіша, якщо біля колодязя росте калина. Крім оберегової, калина виконувала й важливу інформаційну функції: якщо під стріхою селянської хати висіли калинові грона, це означало, що в хаті є відданиця, і можна засилати сватів [11, 54].

Дослідниця української культури Г. Лозко вважає, що назва цієї рослини походить, вірогідно, від південнослов'янського galiti «розжарювати» (пор. також російське «накалять» або грецьке калос – «гарний, красивий»). Іноді слово калина пояснюють через посередництво англійської назви однієї з порід

калини – agow-wood – дослівно «стріла-дерево». Як відомо, ягоди калини мають кісточку у вигляді наконечника стріли. Однак більшість слов'ян порівнює кісточку ягоди калини із серцем. Від цієї асоціації бере початок така низка символічних значень: символ любові, краси, дівочої чистоти та жіночої вірності [8].

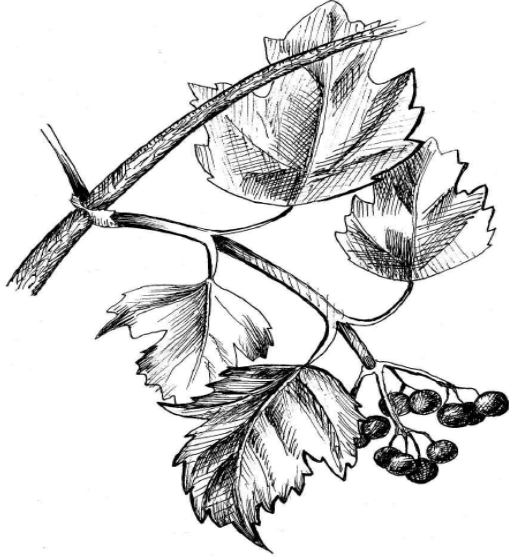

Рис. 2. Калина / *Viburnum*

Крім калини, у багатьох обрядах часто використовувалася **горобина**. Як оберіг її садять біля хати. Колись на Купайла гілочки горобини чіпляли на кожні двері, щоб уберегтися від злих духів та хвороб. Гілочка горобини має 13 листочків. Це магічне число богині Луни (Місяця) – захисниці жінок. Вірили, що горобина захищає від блискавки.

Рис. 3. Горобина / *Sorbus*

Вишня – один із найдавніших символів української традиції. Хата у вишневому садочку – одвічне замилювання українського народу – оспівана багатьма письменниками. Тому Шевченківський «садок вишневий коло хати» став символом України, рідним, близьким образом. ...Важливим і дуже давнім символом української традиції є вишня. Біології припускають, що вишня поширилася в Україні з Малої Азії. Проте назву цього дерева, яка в багатьох мовах (в тюркських включно) має слов'янський корінь, і досі не можуть пояснити.

Вишня використовувалася у Різдвяних обрядах задовго до привнесеного Петром I звичаю ставити ялинку на офіційний Новий рік (1 січня), її викопували восени і ставили в діжку з землею у хаті, де вона стояла до Різдва [8].

Сучасні наукові розробки містять інформацію про те, що цей символ має ще праслов'янське походження. Вишня уособлювала світове дерево – своєрідну модель світу і людини, її родовідне дерево. У первісних уявленнях світове дерево було втіленням Великої Богині, володарки неба і всієї природи, з ним пов'язані долі людей. У багатьох обрядових атрибутах українців (весільне гільце, Марена з верби і т.д.) науковці вбачають модифікації цього символу. В образі жінки світове дерево символізує невичерпну силу, що відтворює все живе, вічне, оновлене. (В українських піснях, легендах дівчина, жінка часто перетворюється на дерево – тополь, калину, вербу) [12, 74]. Мотив світового/родового дерева часто зустрічається у розписі стін житла і хатнього начиння, вишивках.

Не менш важливим для нашої культури є символізм **верби**. Це дерево здавна вважалося українцями та їх предками священним. Йому приписувалася магічна здатність впливати на родючість землі, збереження городів від шкідників. Вважалося також, що освячена вербова гілка набуває надзвичайної сили: застромлена в стіну або під стелю, вона вбереже тварин від пошесті; кинута проти вітру гілка може спинити буревій, при пожежі – згасити вогонь. Освячені гілочки втикали в стріхи хат – це, мовляв, оберігає від біди, громовиці. пожежі. Вербові гілочки вивішували на воротах, вважаючи, що вони мають магічну силу відганяти злих духів [2, 23].

Ще давні слов'яни для того, щоб у хаті був спокій, підмітали хату саме вербовим віником. Вербою ніколи не розводили і не підтримували вогонь [2, 23].

Верби висаджували й висаджують на подвір'ї, біля криниці, край городу чи дороги, ставу. Із сивої давнини прийшов звичай, коли людині зле, йти до верби на подвір'ї. У багатьох селах України садили в землю гілочку освяченої верби, вірячи в те, що така верба є особливо цілющою [2, 23].

Іноді українці використовували вербу (частіше лозу) і в будівництві хати – таке житло вважалося досить практичним і ніколи не сиріло. З верболосу також робили тини.

Вербу по праву можна назвати українським деревом-тотемом, від якого, як вірили, походять люди. Вірогідно, в найдавніші часи, верба символізувала богиню чародійства, яка опікувалася дітонародженням. Вербу вважали прадеревом життя, а Чумацький шлях (Молочну стежку) – її відображенням на зоряному небі. Недаремно верби завжди садили обабіч шляхів, бо, за космогонічними уявленнями слов'ян, наша Галактика є початком Всесвіту [8].

Навіть назва цього дерева вказує на його священне значення: лат. *Verbene* – «священні гілки» (так називали гілки лавра, оливи, мирта, які використовувалися у священних обрядах). На слов'янському ґрунті аналогом назви верби є ст.-слов. «збірне вербье» – пруття. Цікаве значення індоєвропейського **uerb* – крутити, вертити (пор. також верба – вертити), що близьке до образу осі Всесвіту. У південних слов'ян та росіян це дерево має назву іва – від ст.-сл. ива [8].

На тотемність верби може вказувати також етимологія її назви, що пов'язується з вертінням, обертанням (пор. веретено богині Долі, яка пряде нитку життя), а також верем'ям (врем'ям – часом, доброю годиною, погодою). Веретено (образ часу) пов'язане з давньоіндійським гапат – обертання, чергування дня і ночі, пір року. Таким чином, стає зрозумілим, що верба символізує вічне повернення на кола свої, де є кінець і початок [8].

Магічними властивостями наші предки наділяли й трав'янисті рослини. Їх використовували як амулети, розвішуючи навколо дверей, вікон, адже, за народними уявленнями, саме отвори в цілісній конструкції споруди можуть стати шляхом для входу зовнішніх ворожих до людини демонічних сил. Важливе значення мала символіка рослинного орнаменту внутрішнього та зовнішнього настінного розпису та вишивок, що прикрашали рушники та інші деталі інтер'єру. Добираючи рослини для квітника – обов'язкового складника традиційного українського обійстя – враховували не тільки естетичні або лікувальні властивості рослин, важливо було наповнити двір квітами, травами, деревами з певними магічними функціями, щоб гарантувати здоров'я, спокій та добробут мешканцям.

Рис. 4. Полин / *Artemisia*

Вважалося, що **полин** відганяє нечисту силу, зокрема в Зелені свята має відворотну силу проти русалок і мавок; червону руту, барвінок і любисток садили дівчата, щоб бути завжди коханими і бажаними, а молодіці – щоб була міцною родина. **Півники** оберігали від нечистої сили, бо півень (від

якого походить назва квітки) завжди виступає рятівником – від його співу зникає всяка нечисть [5].

Часник є символом місяця – форма зубчиків нагадує серп місяця-молодика, – тому силу часнику ніби запозичено від внутрішньої сили місяця, що має вплив на землю і все живе на ній. Через те часник був символом родючості та здоров'я. Його вважали дезінфекцією проти епідемічних недугів, а також використовували як амулет від нечистої сили [10].

Рис. 5. Часник / *Allium sativum*

Цибуля – символічний оберіг і активний життєвий оборонець людини від всяких напастей та недугів. Підвішені під хатньою стелею вінок чи коса цибулі очищали повітря. Цибуля вважалася чудодійними ліками, яким приписувалася магічна цілюща сила [10].

Рис. 6. Материнка / *Origanum*

Материнка – символ материнської любові й здоров'я дітей. Вважалося, що засушена материнка оберігає людську пам'ять від забуття – завдяки їй живе в людині пам'ять про матір і батька, про родину і дитинство, тобто про все материнське. Безсмертник, сухоцвіт – символ довголіття і пам'яті [10].

Із солярного культу бере свій початок символіка **соняха**, що вважався символом Сонця і світла, праці і достатку, сили і добробуту. За народним повір'ям соняшник має також і захисні магічні властивості.

Барвінок у народній традиції є уособленням радісної життєвої сили, вічності усталеного буття, невмирущості, пам'яті про покійних, цнотливості. В інтер'єрі української хати «активувалася» його викривальна здатність: у народі вірили, що вінок із барвінку над вхідними дверима допоможе виявити відьму [12, 20].

Рис. 7. Барвінок / Vinca

Васильки (зілля Василя) – символ святості, чистоти, привітності та чемності. Ці квіти селяни часто розводили біля осель. Для українців васильки мали широке ритуальне застосування. На думку етнографів, сакралізація цієї рослини пов'язана з апокрифами про знайдення Хреста Господня. На місці, де іудеї сховали Хрест Спасителя, виросла пахуча і цілюща трава. За іншою легендою, рослина одержала назву від імені святого Василя Великого, який начебто все життя дуже полюбляв квіти і зелень і завжди прикрашав ними свою келію [12, 32].

Важливим для української культури символом є **пшениця** – багатозначний обрядовий знак; символ добробуту, гостинності, хлібосоцтва; символ людського життя, святості, радості, щастя, здоров'я та багатства. Стародавній культ зерна та хліба пов'язаний із культом сонця. Вважалося, що зерно та хліб вбирають у себе сонячну енергію та силу землі. Саме тому ритуальний хліб, зокрема й той, що використовували в обрядах будівельного циклу, випікався обов'язково круглої форми (за подібністю до сонця) і відіграв важливу роль у ритуально-магічній системі [2, 59].

Хліб або пшеницю зустрічаємо в багатьох ритуалах, що супроводжували будівництво оселі. З хлібом (чоловіки – з борошном, крупами, а жінки – з паляницями) приходили запрошені на закладини, хліб входив до складу будівельної жертви, був невід'ємним елементом завершальних обрядів.

Під час зведення житла враховували не тільки позитивні, а й негативні властивості рослин. Наприклад, **бузина** уявлялася кущем-тотемом, пов'язаним з нечистим. Місцю, де росте бузина приписувалася велика магічна сила впливу переважно негативного характеру. Таким сприйняття

рослини було в усій Європі. Вірили, що бузину проклято Богом тому, що на ній начебто повісився Іуда-зрадник «Бузина – диявольське творіння: її посадив чорт і тепер постійно сидить під нею, а тому ніколи її не викопають з корінням, щоб не дражнити диявола, а залишають рости, де б вона не була». Не дозволялося нічого будувати на тому місці, де є старий бузиновий корч. Вважалося, що це місце – схованка чорта, отже, це місце нещасливе: як поставити на ньому хату, то господар або діти будуть слабувати і вмирати, як звести господарську будівлю, то худоба буде хворіти й не плодитиметься [2, 28].

Осика в різних регіонах має неоднакове значення. Через апокрифи (народні перекази на біблійні теми) вважалося, що осика «нечисте» дерево, бо Іуда вкоротив собі віку, повісившись на осіці. Проте є чимало історичних та етнографічних відомостей, що слов'яни споконвіку поважали осіку і використовували її в господарській діяльності. Цікавим, приміром, є й такий факт, що осика йшла на гонт, тобто покрівельний матеріал не тільки для будинків, але й для церков [5].

Заборонялося будувати хату на тому місці, де росла груша, бо вважалося, що під грушею розташоване гніздо зміїного царя або цариці [11, 181].

До магічних дій будівельного циклу залучалися також тварини. На сьогодні відновити давню обрядовість неможливо, проте деякі свідчення збереглися.

Давніми тотемами-тваринами предків українців були ведмідь, вовк, лисиця, коза; тотемами-птахами – лебідь, лелека, зозуля та інші [12, 57]. Наприклад, **лелека** – священний птах, покровитель сім'ї і рідного дому. Він приносить з Вирію дітей. Жінки, побачивши вперше навесні лелеку, кидають йому вслід хліб або траву, задобрюючи його. В Україні існує кілька синонімів його назви: чорногуз, бусол, бузько. Вірогідно, що лелека був тотемом племен, які населяли Подніпров'я ще в IV – II тисячолітті до н. ч. Зв'язок лелек з племенами лелегів та пелазгів, напевно, ґрунтується на мовній співзвучності й релігійній тотожності. Нині в Україні є прикмета: якщо на хаті звив гніздо лелека, то в хаті поселилося щастя. До господарів цієї хати сусіди ставилися з повагою. Взагалі тварин ніколи не називали людськими іменами, виняток становили лише лелеки, яких називали як людей: з ними розмовляли, «радилися», як із членами сім'ї [6].

Отже, можна припустити, що раніше існували певні ритуали, які супроводжували процес зведення та облаштування житла й так або інакше були пов'язані із зоототемами. Відгомін цих обрядів можемо віднайти в процесі проведення т. зв. «одрубщини» – комплексу дій, що є завершальним етапом будівництва. Є свідчення, що на Слобожанщині перед тим, як занести речі в новозбудовану хату, до приміщення пускали тварин [8, 197], бо вони повинні «обжити хату». Щоб було добро в хаті, тварини мусять у ній переночувати [3, с.

197]. Інші люди говорять, що цього робити не слід [8, 197]. Побутує звичай першими випускати кішку чи kota, собаку чи півня [8, 197].

Такий вибір не випадковий. За Г. Лозко, кішка – супутниця слов'янської Богині Прії, яка їздить у візку, запряженому кішками. Вважають, що вона перебуває на межі двох світів. Тому її як нічну тварину називають помічницею відьом. Кішка також має дуже сильний інстинкт охорони свого потомства і здавна служила пухнастою «нянькою» для людських дітей. Відомий навіть випадок, коли кицька врятувала десятиденне немовлятко під уламками зруйнованого внаслідок землетрусу будинку – вона зігрівала дівчинку своїм теплом, облизувала впродовж трьох днів, доки дитину не знайшли. В українському фольклорі кіт часто символізував охоронця малого дитинчати, тому він присутній у десятках колискових [12, 116]. За віруваннями стародавніх народів, кіт міг бути помічником як богів, так і відьом. Г. Булашев наводить дані, що в Україні kota (кішку) вважали творінням Бога, оберегом від зла [1, 330].

Свійських тварин використовували в обрядах, призначених для точного вибору місць, придатних для будівництва – випускали худобу вільно пастися, і, де вона залягла, там і будували, або ж робили кошару і запускали на нічліг тварин. Де постійно лягала корова, там і зводили житло, бо вважалося, що оселя завжди буде сухою, а деревину не псуватиме грибок, адже тварини відчувають місце, де немає поверхневих джерел. Побутувала думка, що «там, де прив'язана корова буде неспокійна, не ляже, маючи при собі поживний корм, можеш бути впевненим – внизу злі духи гніздо собі звили» [3, 74].

Висновки. Як бачимо, символіка, використовувана нашими предками під час зведення та облаштування житла багата й різноманітна. У системі традиційних символів цього типу можна виділити знаки праслов'янського походження, давню символіку, переосмислену під впливом християнства тощо. Різняться символи та їх магічні властивості й функціонально: наявні функції власне оберегу, очищувально-оберегові, лікувальні, діагностичні тощо. Описувана система символів Придніпровського регіону органічно вписується у загальнонаціональний контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992.
2. Дмитренко М. Народні повір'я / М. Дмитренко. – К., 1994.
3. Войтович В. Міфи та легенди Давньої України. – Тернопіль, 2009. – 408 с.
4. Килимник Степан // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [у 10 т.] / Наукове Товариство ім. Шевченка ; гол. ред. проф. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954 – 1989, 1993. – 2000. – Т. 3. – С. 1028.
5. Красиков М. Дещо про слобожанські звичаї, пов'язані з будівництвом хати / М. Красиков. – Х., 1999.
6. Лановик М. Б. Усна народна творчість : Підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.
7. Легенди України. Частина перша – Карпати / Уклад. О. Волосевич. – Львів : Апріорі, 2013. – 168 с.
8. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 512 с. // Режим доступу : <http://pidruchniki.com>.
9. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу // Українські традиції / упор. О. В. Ковалевський. – Х. : Фоліо, 2004. – 572 с.
10. Муравський шлях-97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. М. Красиков, Н. Олійник, В. Осадча, М. Семенова. – Харків, 1998. – 360 с.
11. Мусіхіна Л. Магія українців устами очевидця / Л. Мусіхіна. – К. : ТОВ «Гамазин», 2012. – 400 с.
12. Про Україну : Архітектура : Сільські поселення та селянський двір : Хата- обрядовість, семантика житла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-ukraine.com/index.php?text=152>
13. Про Україну : Символіка : Квіти символи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-ukraine.com/index.php?page=52>
14. Символи та обереги двору нашого / Упор. О. П. Макаренко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 128 с.
15. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
16. Супруненко В. М. Ми – українці. Енциклопедія українознавства / В. М. Супруненко. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 1999. – Кн. 1. – 412с.
17. Українська оселя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aratta-ukraine.com/sacred_ua.php?id=88
18. Чайка О. Етноелементи в сучасному інтер'єрі / О. Чайка // Наше слово. – № 11. – 13 березня 2011 р. – Режим доступу : <http://www.nasze-slowo>.
19. Ярещенко. А. П. Під чаром рідної землі : Посіб. з українознавства / А. П. Ярещенко. – Х. : Прапор, 2007. – 344 с.

REFERENCES:

1. G. Bulashev G. *Ukrainskyi narod u svoikh legendakh, religiynykh pogliadakh ta viruvanniakh* [Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]. Kyiv : Dovira, 1992. (in Ukrainian).
2. M. Dmytrenko M. *Narodni poviria* [Folk beliefs]. Kyiv, 1994. (in Ukrainian).
3. V. Voytovych V. *Mify ta legendy Davnioi Ukrainy* [Myths and Legends of Ancient Ukraine]. Ternopil, 2009, 408 p. (in Ukrainian).

4. Stepan Kylymnyk *Entsyklopediia ukrainoznavstva : Slovnykova chastyna u 10 t.* [Encyclopedia of the Ukrainian study. The dictionary part in 10 t.]. Naukove Товариство Im. Shevchenka [Scientific Society named after Shevchenko]. Paris ; New York : Molode zhittia, 1954 – 1989, 1993– 2000, T. 3. 1028 p. (in Ukrainian).
5. M. Krasnykov M. *Deshcho pro slobozhanski zvychai, poviazani z budivniystvom haty* [Something about Slobozhanska customs associated with the building of peasant houses]. KHarkiv, 1999. (in Ukrainian).
6. M.B. Lanovyk . Z.B. Lanovyk *Usna narodna tvorchoist* [Folklore]. Kyiv : Znannia-Pres, 2005, 591 p.
7. O. Volosevych *Legendy Ukrainy. Chastyna persha – Karpatiy* [Legends of Ukraine. Part One is Carpathians]. Lviv : Apriori, 2013, 168 p. (in Ukrainian).
8. Lozko G. *Ukrainskie narodoznavstvo* [Ukrainian ethnology]. Ternopil : Mandrivets, 2011, 512 p. Available at: [http : // pidruchniki.com](http://pidruchniki.com). (in Ukrainian).
9. O.V. Kovalevskiy *Mitropolit Ilarion. Dokhrystyianski viruvannia ukrainskogo narodu* [mitropolit Illarion. Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. [Ukrainski traditsii]. KHarkiv : Folio, 2004, 572 p. (in Ukrainian).
10. M. Krasnykov, N. Oliynyk, V. Osadcha, M. Semenova. *Muravskiy shliakh-97: Materialy kompleksnoi folkloro- etnografichnoi ekspedytzii* [Muravskiy way is 97: Materials of complex folk and ethnographic expedition]. KHarkiv, 1998, 360 p. (in Ukrainian).
11. Musikhina L. *Magiia ukrainsia ustamy ochevydtsia* [Magic of Ukrainian by eyewitness mouth]. Kyiv : TOV «Gamazin», 2012, 400 p. (in Ukrainian).
12. *Pro Ukrainu : Arhitektura : Silsky poselennia ta selianskyi dvir : KHata- obriadovist, semantyka zhytla* [About Ukraine: Architecture: Rural settlement and peasant house yard : Peasant house -ritual, semantics of housing]. Available at: [http : // about-ukraine.com/index.php?text=152](http://about-ukraine.com/index.php?text=152). (in Ukrainian).
13. *Pro Ukrainu : Symvolika : Kvity symvoly* [About Ukraine: Symbols: Flowers symbols]. Available at : [http : // about-ukraine.com/index.php?page=52](http://about-ukraine.com/index.php?page=52). (in Ukrainian).
14. O.P. Makarenko *Symvoly ta oberegy dvoru nashogo* [Symbols and amulets of our yard]. Ternopil: Navchalna knyga – Bogdan, 2012, 128 p. (in Ukrainian).
15. V.P. Kotsura, O. I. Potapenko, M. K. Dmitrenka *Slovyk symboliv kultury Ukrainy* [Ukraine culture symbol dictionary]. Kyiv : Milenium, 2002, 260 p. (in Ukrainian).
16. V.M. Suprunenko. *My – ukrainsi. Entsyklopediia ukrainoznavstva* [We are Ukrainians. Encyclopedia of Ukrainian study]. Dnipropetrovsk : Dniiproknyga, 1999, Kn. 1. 412p. (in Ukrainian).
17. *Ukrainska oselia* [The Ukrainian housing]. Available at: [http : // aratta-ukraine.com/sacred_ua.php?id=88](http://aratta-ukraine.com/sacred_ua.php?id=88). (in Ukrainian).
18. Chaika O. *Etnoelementy v suchasnomu Interieri* [Etnoelements at contemporary interior]. Nashe slovo [Our word]. no. 11, 2011. Available at: [http : //www.nasze-slowo](http://www.nasze-slowo). (in Ukrainian).
19. A.P. Yareshchenko *Pid sharom ridnoi zemli* [Under the layer native land]. KHarkov : Prapor, 2007, 344 p. (in Ukrainian).

Поступила в редколлегию 18.05.2016